

GEBEI SÁNDOR

A KIRÁLYVÁLASZTÁS(OK) MINT A RZECZSPOLITA KÓDOLT ANARCHIÁJA (1573–1764)

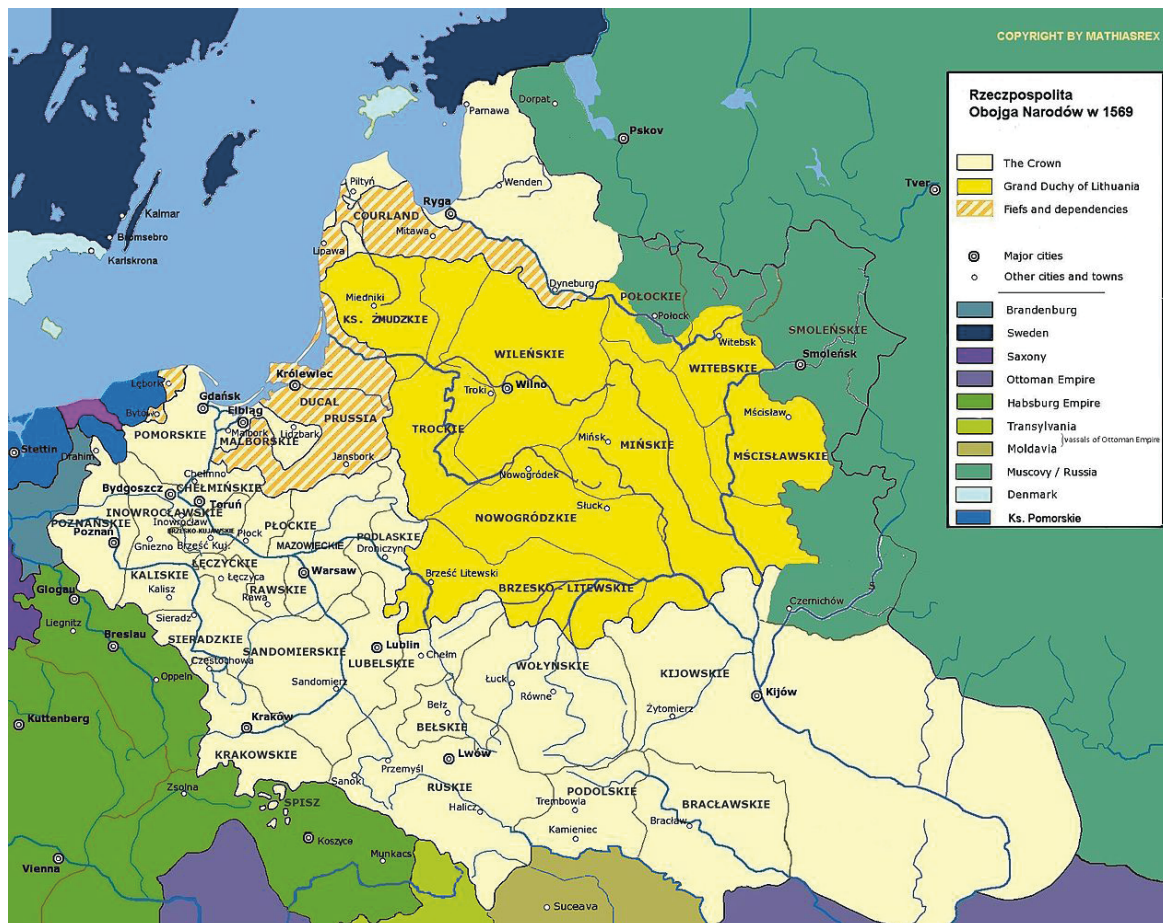
A politika-, államelméleti és államjogi kérdésekre fogékony és érzékeny egykori kollégámat, „Kiss Laci tanár urat” a kora újkori egyetemes történelem speciális állama, a Pierwsza (Első) Rzeczpospolita, az 1569–1795 között létező Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság, a – korabeli szóhasználattal – Najjaśniejsza Rzeczpospolita, azaz a Fenséges Köztársaság egyik krízishelyzetének elemzésével és bemutatásával köszöntöm. Mielőtt konkrétan a 18. század krízishelyzeteinek a bel- és külpolitikai körülményeit érinteném, az 1569-ben, a lublini unióval megszületett Rzeczpospolita néhány különleges vonására hangsúlyozottan fókuszálnunk kell. Annál is inkább, mert azok – a felfogásom szerint – „az új állam” megalakulásának első pillanatától kezdve mintegy kódolták a belső instabilitást, a területiális partikularizmust, a központi (királyi) hatalom kiszolgáltatottságát.

Az 1385-től perszonáluniált Lengyelország és Litvánia képviselői 1569. július 1-jén a lublini domonkosok rendházában aláírásaikkal, pecsétjeikkel reálunióban való egyesülésüket főleg azért hitelesítették,¹ hogy az 1558-ban kirobbant Oroszország és a Livón Konföderáció (a teuton keresztes lovagrend = Teutsche Orden zu Liefland, a rigai érsekség, a revali = tallini, a dorpati = tartui, az öseli, a mitauai = jelgavai püspökségek) közötti háborúban a győzelemre álló IV. Rettegett Iván cár balti térhódítását megakadályozzák, hogy a lengyel–litván állam baltikumi befolyását továbbra is megőrizték. A perszonálunió reálunióvá fejlesztését a litvánok már az 1560-as évek elején szorgalmazták a lengyeleknél, miután kiderült, hogy a Livón Konföderációnak nyújtott litván segítség nem elegendő az orosz támadások elhárítására. Így Lengyelországnak a konfliktusba való „bekapcsolása” is nélkülözhetelenné vált, ami viszont csak egy szoros, felbonthatatlan szövetkezéssel nyerhetett végső megoldást. (Személyi akadálya sem lehetett az egyesülésnek, hiszen I. „Öreg” Zsigmond király [ur. 1506–1548] a fiát, Zsigmond Ágostot már életében, 1529-ben litván nagyfejedelemmé választotta, halála után pedig II. Zsigmond Ágost néven [ur. 1548–1572] királyként is követte apját a lengyel trónon.)

Ahogy azt már említettük, a litvánok kezdeményezésére indult meg az egyesülési folyamat, de az a litvánok hátrányára valósult meg. Először is, az 1569 előtti Litvánia területének jelentős része – Podlasie (= Erdőalja, Brześć-Litewski vajdaság), Volhínia (= Pripjaty és Nyugati-Bug folyók határolta terület), „Kijówia” (= Kijev és a Dnyeper folyó vidéke) és „Braclawia” (= Braclaw és a Déli-Bug folyó

¹ Akta unji 1932: A 20 pontból álló uniói szerződés lengyel képviselők általi támogatása 331–348., a litván képviselők általi támogatása 348–362., az esküszövegek a 363–364. oldalakon. II. Zsigmond Ágost király-nagyfejedelem 1569. július 4-én megerősíti a szejm unióról hozott döntését – 364–373. oldalakon.; A Rzeczpospolita születésének körülményeiről lásd még: Zakrzewski 2019: 5–40. (Lengyel és nemzetközi bibliográfiával a 33–40. oldalakon)

völgye) – a lengyel koronához került, Litvánia értékes gazdasági forrásoktól esett el, de „megszabadult” a déli részek tatárok elleni védelmének terhéértől és a balti hercegségek (porosz, kurlandi) seniori kötelezettségeitől. Ezek a „feladatok” a későbbiekben a lengyel királyok gondjait gyarapították.

Forrás: https://pl.wikipedia.org/wiki/Unia_lubelska#/media/Plik:lrp1569.jpg - térkép 1569

Az Oderától a Dnyeperig kitágult Lengyel Királyság gazdasági, társadalmi, vallási, kulturális sokszínűsége, tarkasága fokozódott, a partikuláris politikai érdekeivel egyetemben. Annak ellenére, hogy a lublini unió egyik deklarált alapelve az volt, hogy a köztársaság valamennyi nemesét – nem külön a lengyel vagy a litván nemeset – egy és ugyanazon jogok illetik meg a Rzeczpospolita egész területén, hogy a „két állam és a két nemzet” „egy néppé” (*w jeden lud*) forr össze, hogy a két natióból egy lengyel és litván nemzet feletti „nép” születik, Volhínia, Kijóvia, Braclawia gens russica (*ruthenica*) lakosságáról „megfeledezett”. Nem vett tudomást az új országrészek lakóinak pravoszláv vallásáról, nem tulajdonított

jelentőséget az itteniek anyanyelvi (óorosz) másságának, csakis a lengyel–litván alkotóelemet tekintette determináns viszonynak.² Ennek a lengyel király és litván nagyfejedelem által irányított Respublicának teljes jogú „állampolgára” kizárólag a politikai jogokkal bíró nemes (*nobilis = pan, szlachcić*) lett, aki választó és tisztiségekre választható egyén volt.³ Ez az alapvető állampolgári jog II. Zsigmond Ágost király-nagyfejedelem, az utolsó Jagelló-dinasztiabeli uralkodó halála után, 1572 után a királyválasztás jogával is kibővült. Az uralkodó és országainak viszonyát végérvényesen a *lex*, a törvény határozta meg. Ezért a lengyel–litván állam tartalmi lényegét tekintve *Respublica (Rzeczpospolita)*, ugyanis itt a *lex regnat, non rex*. Itt az alkotmány (a törvény) mindenkire – a király sem kivétel – vonatkozott. Ide kapcsolódóan Báthory István király kancellárjának, Jan Zamoyskinak szavait is idézhetjük: „a király uralkodik, de nem kormányoz” (*Rex regnat et non gubernat*). Egyébként a királyi hatalom parlament (szejmi) általi korlátozása már 1505-től érvényes gyakorlat volt Lengyelországban, ekkor szentesítette I. Sándor (Aleksander Jagiellończyk, ur. 1501–1506) király a radomi szejm ún. *nihil novi sine communi consensu* artikulását.⁴ A szejm beleegyezése nélkül semmilyen újítás a jogban, semmilyen új törvény nem születhetett az országban. Ezt a királyra vonatkozó tilalmat egyszerűbben fogalmazták meg a lengyelek: „*Nic o nas bez nas*” (Semmit rólunk nélkülünk).

Az első lengyel királyválasztó (6 hetes) szejmen 1573. május 11-én a francia király, IX. Károly öccsét, Valois Henriket (1523–1574) választotta meg uralkodójának távollétében a fejenkénti megjelenésre és szavazásra összesereglett, kb. 40 ezres nemesi tömeg Habsburg Ernő főherceg, IV. Iván cár, III. János svéd király (Jagelló Katalin férje) ellenében, mert Henrik ígéretei voltak a legvonzóbbak és legkedvezőbbek a Rzeczpospolita számára. Egyrészt a livóniai háború kedvező lezárását remélték a Balti-tengerre vezénylendő francia flottától, másrészt a lengyel hagyományok folytatásával kecsegtetett Henrik (szül.: 1551) és Jagelló Anna (szül.: 1523!) tervezett házasságkötése. Harmadrészt a *rex electus* Henrik még Párizsban hajlandó volt elfogadni a királyi hatalmat gúzsba kötő, 1573. május 20-án keltezett dokumentumot, amelyet csak *Articuli Henricianinak (Artykuły henrykowskie)* emlegettek ezután két évszázadon keresztül.⁵ Valois Henrik, a megválasztott lengyel király 1573. szeptember 10-én a párizsi Notre Dame-székesegyházban tette le a királyi esküt, koronázására a krakkói wawelbeli dómban 1574. február 21-én került sor. A nemesi arany szabadságot reprezentáló 21 pontos henriki cikkelyek közül a legfontosabbak (a §-ok sorszámai az 1946. évi kiadás alapján szerepelnek⁶):

² Kempa 2019: 41–72. (a *Zapiski Historyczne* – lublini unió 1569–2019 – jubileumi számában).

³ Részletekbe menően lásd: Świdarska-Włodarczyk 2017.

⁴ *Volumina legum* I., 1732: 299.

⁵ *Volumina legum* II., 1733: 897–901. (*Articuli Henriciani*); Publikálva még: *Wiek XVI–XVIII* 1997: 108–110.

⁶ *Artykuły henrykowskie* 1946.

1. § – A szabad királyválasztás örökre a rendeket illeti (*wybieranie króla zostawało w szmem Stanom Koronnym*).
3. § – Külkapcsolatok (követek küldése, fogadása, tárgyalások = diplomácia) létesítése, külföldi zsoldosok alkalmazása csakis a szejm jóváhagyásával (*nie mamy bez rady Rad Koronnych obojga narodu*) történhet.
4. § – Háború és béke, a nemesi felkelés kérdésében csakis a szejm engedélyével születhet döntés (*O wojnie abo ruszeniu pospolitym nic zaczynać nie mamy, mimo pozwolenie sejmowe wszech stanów*).
5. § – Mindkét nemzet országának és a hozzájuk kapcsolt részek határainak védelméről a király-nagyfejedelem köteles gondoskodni.
6. § – A király mellé a szejmen 16 szenátor kerül kiválasztásra, akik közül 4 szenátor (1 a püspökök közül, 1 a vajdák közül, 2 a sztaroszták közül) állandóan a királyi udvarban tartózkodik, félévenkénti váltásban.
7. § – Kétévente köteles összehívni a szejmet a király, amely hat hétnél hosszabban nem üléseshet, a kivételes helyzetekben összehívott rendkívüli szejm viszont csak kéthetes időtartamú lehet.
14. § – A király házasságkötése csakis a szejm tudtával és beleegyezésével valósulhat meg.
20. § – Egyik nemzet szabadságjogai sem csorbulhatnak, azok betartása és betartatása örök érvényűen királyi szóval és esküvel megerősítést nyernek (*wolności praw swych Stany Koronne obojga narodu Nam przy koronacji podali, przyjmujemy i przyjąc mamy, poprzyścić, utwierdzić i na potomne czasy mocno trzymać*).
21. § – Az „ellenállási záradék”: Isten őrizz (*Boże uchowaj*), de ha a király és utódai megsértenék a nemesek jogait, szabadságait, a lefektetett törvények ellenében cselekednének, úgy mindkét nemzet alattvalói esküjük alól feloldoztatnak, engedelmességgel nem tartoznak (*jeślibyśmy czego co przeciw prawom, wolnościom, artykułom, kondycjom wykroczyli, abo czego nie wypełnili, tedy obywatele koronne obojga narodu od posłuszeństwa i wiary nam powinnej wolne czynimy*).

Valois Henrik megválasztásával a Rzeczpospolita nemessége tulajdonképpen saját maga mellé egy olyan plusz „rendet” keltett életre, amely a kiváltságait jogilag garantálta, ugyanakkor saját magát is függőségbe taszította. A király a fő- és köznemesek intézményétől, a kétkamarás (szenátus + képviselők háza) szejmtől függetlenül nem cselekedhetett, de a szejm sem jogképes a király nélkül, tulajdonképpen egy fej nélküli testnek minősíthető. A három rendből kiformalódott köztársaságban – „*Res publica ex tribus ordinibus*” – a királyt az országai feletti uralkodás joga, a szenátust a törvények feletti őröködés joga, a vitézeket („lovagokat” = nemesi felkelés résztvevőit) pedig az ország oltalmazásának, a védelmének a joga illette meg („*dominium cum imperii, senatui legum custodia, equestri ordini tutela*”).⁷ Ebből

⁷ Hüppe 1894: 124. – „1573 óta a senatus és a nemesség mellett, mint harmadik rendet” emlegetik a királyt pl. a szejmek ülésein is. A neten is elérhető: <https://mek.oszk.hu/10400/10403/pdf/lengyelalkotmany1.pdf>; <https://mek.oszk.hu/10400/10403/pdf/lengyelalkotmany2.pdf> (utolsó letöltés – 2022. augusztus. 10.); Olszewski 1988: 495–503.

a kulcsfontosságú jogból a Rzeczpospolita nemessége szinte minden kiváltságot levezethette, hiszen a királyválasztások előfeltétele de facto a „két nép (nemzet) Köztársasága = *Rzeczpospolita obajga narodów*” szabadságjogainak a szentesítése lett.

A Rzeczpospolita életében az 1573–1764 közötti időszak a „szabad királyválasztások” kora, formailag a nemesi szabadság kiteljesedésének és érvényesülésének a kora, de tartalmilag nem más, mint egy olyan folyamat, amelyben az államot (= a központi hatalmat) a nemesi társadalom fokozatosan elnyelte.⁸ A nemesi arany szabadság mindig újra- és újratermelte az anarchia, a káosz alapjait. „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” – kérdezi Ring Éva történésznő teljes joggal a nagyszerű szakmunkájában.⁹ Waclaw Potocki, a lengyel barokk költőjének (1621–1696) szállóigeként emlegetett, kijelentő módon álló versorát – „*Nierzqdem Polska stoi*” (*nierzqd* = fejetlenség, hatalomnélküliség, anarchia) – indokolt így, kérdésként is megfogalmazni, hiszen az anarchia kitermelte a saját létezésének a jogi kereteit, a konföderációk („pártok”) alapítási jogának és a *liberum veto* (= „*nie pozwalam*”) gyakorlásának a formájában.

Valamennyi (tíz!), „szabad királyválasztást”¹⁰ „pártharcok” (konföderációk vetelkedése) kísérték, amit a 17. század második felétől kezdve már a külső hatalmak is befolyásoltak. Ez a megállapítás egyaránt helytálló az idegen dinasztiai (Vasa-, Wettin-) jelöltek, illetve a hazai jelöltek (Michał Wiśniowiecki, Jan Sobieski) esetében. A „második (vagy kis) északi háború” (1655–1660) után a Rzeczpospolita nemzetközi tekintélye megroppant, nagyhatalmisága lejtőre került, az abszolutista berendezkedésű Brandenburg és Oroszország harapófogójába „szorult”.¹¹ Ez a geopolitikai helyzet a rációnak ellentmondva a lengyel mentalitást, az újítások és a reformok elleni tiltakozást tovább erősítette, mert a szlachta az arany szabadsága megőrzése érdekében az állam berendezkedését, működési rendjét tökéletesnek fogadta el, nem téve különbséget még a háború és a béke periódusok között sem. Ebből az alapelvből fakadóan változatlanul ragaszkodott pl. a nemesi felkelés intézményéhez, a nemesi demokrácia védőpajzsához, illetve

⁸ Hüppe 1894: 117. (Részletekbe menően lásd az „Anarchia. A nemesi demokrácia” című fejezetet.); Davies 2006: 262–300. A téma legteljesebb monografikus feldolgozása Ekes 1987 (újabb kiadása 2010-ben).

⁹ Ring 2001: Davies munkájának fordítója, Bojtár Péter a kérdéses mondatot ekképpen adta vissza: „*Lengyelország a rumlin alapszik*” – 262. Meglátásom szerint tartalmilag pontatlanul. W. Potocki költő megállapítása az adott helyzetre, az adott időre, a 17. század második felére vonatkozik. Eszerint: Lengyelország anarchiaként létezik, vagyis az anarchia állapotában él. (W. Potocki, a kozák háborúban 1652-ben súlyosan megsebesült, hazája sorsáért aggódó költő 20 versből álló ciklusa első versének első sorát ismételtették egyre gyakrabban a 18. századi országgyűléseken a képviselők.)

¹⁰ A királyválasztó szejmek nagy összefoglaló feldolgozása legújabbban: Kucharski 2021:

¹¹ Hüppe 1894: 210. – „Confoederatio Lengyelországban a saját védelemre, vagy az országban a rend és biztonság fentartására, vagy a szabadságok és jogok megővésére, vagy az államtekintély biztosítására, avagy valamely más célra esküvel és becsületszóval bizonyos időre kötött szövetség”; Wójcik 1988: 845–846. – „a Rzeczpospolita vezető körei ragaszkodtak ahhoz az elképzeléshez, hogy a béke kizárólag SINE AVULSIONE ULLA A REGNO, azaz a királyság megcsonkítása nélkül köthető.”

a király személyéhez kötődő külföldi zsoldosság alkalmazásának a limitálásához. A helyzet paradox: szükség lenne a zsoldos haderőre a külső veszély elhárítása céljából, de a szejm hatáskörén kívül eső zsoldosságot a király akár a belpolitikai „tiltakozások” letörésére is hasznosíthatja – álláspontjuk szerint. A nemesség állandóan arra gyanakodott, hogy a választott királyuk a *dominium absolutum*ra törekszik. Szemük előtt kizárólag az érdekeiket veszélyeztető, erős királyi (közpon-ti) hatalom rémképe lebegett. Nem józanította ki őket se az 1660. évi Svédország, Brandenburg baltikumi térnyerését rögzítő oliwai béke, se az 1667. évi andruszovói fegyverszünet, amely Oroszországnak engedte át Kelet-Ukrajnát a Dnyeperig, se az 1667-et megerősítő 1686. évi moszkvai, „örök időkre szóló” béke (*vecsnij mir*). Ezek a Rzeczpospolita hátrányára bekövetkezett diplomáciai események nemcsak a nemzetközi szinten elszenvedett presztízsveszteségről árulkodtak, hanem egyidejűleg a külső országokkal szembeni kiszolgáltatottságot is jelentették. A Rzeczpospolita hanyatlásából profitáló szomszédos országok lehetőséghez jutottak a lengyel belpolitikába való beavatkozásra: pl. a nem katolikus (pravoszláv, protestáns) hívők érdekeinek a képviselőre, a királyválasztások befolyásolásra, a konföderációk megszervezésére, támogatására stb.¹²

A kötelezően kétevente összehívott szejmek, de a kéthetes rendkívüli szejmek is egyre kaotikusabban működtek főleg 1652, a batogi (*batohi*) vesztés csata után.¹³ A lengyel parlamentarizmus történetében először 1652-ben, egy kötelezően összehívandó, hathetes szejmen érvényesült a *liberum veto*, amikor a szejmnek a kozák háború folytatásáról, személyi és anyagi feltételeiről kellett döntenie. Kellett volna! Március 9-én ugyanis a hathetes ciklus véget ért, és a képviselőházban (*izba poselska* = alsóház) Władysław Siciński litván követ (Janusz Radziwiłł litván herceg megbízásából) vétőt emelt – „*Nie pozwalam!*”(= Nem engedem, nem járulok hozzá) az ülészak meghosszabbítása ellen. Maksymilian Fredro (kb. 1620–1679) szejmi marsall, a házelnök (a „lengyel Tacitus”, történész, filozófus, szónok) jogszerűnek fogadta el a tiltakozást, a szejmet befejezettnek nyilvánította, vagyis az alapvető feladatait nem teljesítette a törvényhozó testület.¹⁴ (A törvények véglegesítése egyébként a szejm egyhangú igen vagy nem szavazásán alapult, de ez nem a személyenkénti teljességet, hanem a rendek [király – *panok* = szenátus – „lovagok”] egybehangzó szavazatát jelentette.)

¹² Michalski 1988: 855–856.

¹³ Az 1652. június 1–2-án lezajlott csatában a lengyel–litván hadak megsemmisítő vereséget szenvedtek a kozák–tatar egyesült seregtől. A lengyelek szóhadgyománya úgy tudja, hogy Bogdan Hmelnyickij kozák hetman szörnyű cselekedetre szánta el magát a győzelem után. A tatar rabságba esett több ezer lengyel katonát 50 ezer talléron kiváltotta a tatároktól, és kb. 3,5 ezer embert lemészároltatott. Az okot csak találgatni lehet. Nem kizárt, hogy a kegyetlen bosszút az 1649. évi zborovi, majd az 1651. évi belocerkovi lengyel–kozák egyezmények felrúgása váltotta ki. A bestiális tett modern változatban életre kelt: ez a „szarmata Katyń” – Galik 2007: <http://portalwiedzy.onet.pl/4869%2C6169%2C1434168%2C3%2Czasopisma.html> (utolsó letöltés: 2022. augusztus 08.)

¹⁴ Grześkowiak-Krwawicz 2004: 141–159.; Dankowski 2019: 91–112. (Részletek a „Sejm zimowy 1652 r. – pierwsze liberum veto” című fejezetben.) <https://jiw.edu.pl/wp-content/uploads/2019/09/Liberum-Veto-digi.pdf> (utolsó letöltés: 2022. augusztus. 17.)

A „jogszerűséghez” ragaszkodó képviselőket nemigen érdekelte a küszöbön álló háború feltételeinek konkretizálása. Ez a felelőtlenség, a formális joghoz való ragaszkodás, a haza érdekeinek a háttérbe szorítása a kortársak egyikét-másikat nagyon elkésértette, írásban és szóban figyelmeztették a szejm résztvevőit a *liberum veto* veszélyeire. Stanisław Karwicki-Dunin (1640–1726), a sandomierzi vajdaság többször is megválasztott országgyűlési képviselője pl. 1688. febr. 3-án így szólt követársaihoz: a követ aktivitása (*activitas posla*) mindössze két területen nyilvánul meg az országgyűlésen: 1. *in jure proponendi* (javasol, előterjeszt); 2. *in jure vetandi* (ellentmond, tiltakozik, aminek a végső kimenetele a „*nie pozwalam*” lehet). Ez a magatartás a haza romlásához vezet, a *liberum veto* jogával visszaélni felelőtlenség, a Rzeczpospolita jövőjének kockázata.¹⁵

A statisztikai adatok arról árulkodnak, hogy a józanságra és a felelős magatartásra apelláló nézetek nemigen hatották meg „a nemesi mennyország” képviselőit, hiszen az 1652–1764 közötti 55 szejmből csupán 7 fejeződött be eredménnyel, vagyis törvények alkotásával, szentesítésével.¹⁶ (Más megközelítést is ismer a szakirodalom: az 1648–1695 közötti 44 szejmből 16-ot szakítottak félbe a képviselők a *liberum veto* ből és egyéb okokból kifolyólag.¹⁷)

A „kis északi háború” és az Oroszországtól elszenvedett katonai vereség (1654–1667) tragikus következményei a „nagy északi háború” (1700–1721) folyamán még inkább elmélyültek, a Rzeczpospolita bomlási folyamata egyre nyilvánvalóbb lett.

Az 1697-ben Habsburg I. Lipót német-római császár (ur. 1658–1705) és I. Péter orosz cár (ur. 1682–1725) támogatásával lengyel trónra segített szász választófejedelem, Wettin II. (Erős) Ágost (ur. 1697–1706, 1709–1733) a korona elnyeréséért indított korteskampányában a lengyelek szívét-lelkét melengető ajánlatokkal hitegette.¹⁸ Legfontosabb ígérete az volt, hogy a Rzeczpospolita Szászország támogatásával újra visszanyeri régi tekintélyét, mert a 17. században elvesztett tartományok újra a lengyel korona fennhatósága alá kerülnek. Visszaszerzi a svédektől Livóniát Rigával együtt, a brandenburgiaktól a hercegi Poroszországot Königsberggel együtt, az oroszoktól Ukrajnát Kijevvel együtt.

Konopczyński Władysław (1880–1952) korszakos lengyel történész találó jellemzését idézve: a csupán „Erős” (*Mocny*), de nem „Nagy” (*Wielki*) II. Ágost először a Rzeczpospolita legfájóbb sebet szerette volna begyógyítani, ezért az 1621 óta svéd kézen lévő Rigát, a legnagyobb kereskedelmi forgalmat bonyolító kikötővárost zárta ostromgyűrűbe. Az alig 18 éves svéd király, XII. Károly (ur. 1697–1718) nemcsak Riga felmentését oldotta meg sikerrel, hanem a szövetséges orosz hadat is tönkrevverte Narvánál 1700-ban. Az „északi háborút” előkészületlenül kirobbantó II. Ágost 1700–1704 között az ábrándos győzelmek helyett sorozatos vereségeket könyvelhetett el, 1702. május 24-én még az új lengyel főváros, Varsó is kapitulálni

¹⁵ Közli Konopczyński 1918: 272. 1. lábjegyzet.

¹⁶ Hüppe 1894: 201.

¹⁷ Stolicki 1997: 260.

¹⁸ Napierała 2006: 60–66.

kényszerült a svédek előtt. Két hónappal később, 1702. július 19-én Kliszównál a létszámában kétszeresen nagyobb, cca. 23 ezer fős lengyel–szász egyesült had hatórányi küzdelem után hagyta el a csatateret, kb. 4 ezres veszteséget (halottak, sebesültek, hadifoglyok) elszenvedve. Ez a kliszóvi csata Krakkó sorsát is megpecsételte, augusztus 10-én a győztes svéd katonakirály büszkén lovagolhatott be a Wawel királyi várba.

Két év leforgása alatt az illúziókba kapaszkodó Rzeczpospolita az összeomlás küszöbére jutott. De hogyan menthető meg az ország? A „megoldás” ügyében a király és a társadalom véleménye szöges ellentétbe került. Amíg II. Ágost a háború folytatása mellett kardoskodott az orosz segítség fokozottabb igénybevételével, addig a szenátorok zöme a XII. Károlyval való azonnali békekötést szorgalmazta a jogi érveléssel, hogy a király a szemj tudta és beleegyezése nélkül kezdett háborút Svédország ellen. A törvénysértés miatt a király felelősséggel tartozik az országnak, a béke érdekében a király fel is áldozható, vagyis detronizálható.¹⁹

A sorsdöntő dilemma: 1. folytatni a háborút orosz szövetségben a svédek ellen a győzelemig, a béke kikényszerítéséig; vagy 2. azonnali békekötés a svédekkel a király kiiktatása árán. Társadalmi konszenzus híján a Rzeczpospolita társadalma meghasonlott, saját elképzeléseinek kivitelezésére konföderációkba tömörültek 1704 folyamán. Február 16-án alakult meg a varsói konföderáció, amely már 24-én ki is mondta II. Ágost trónfosztását, hogy elősegítse a mihamarabbi békekötést a svédekkel. Válaszképpen május 20-án a San folyó menti Sandomierzben jött létre a királpártiak háború folytatására voksoló ellenkonföderációja. A belpolitikai válságot tovább mélyítette a varsóiak svédbarát magatartása, mert XII. Károly szándékának engedelmessé „új királynak” kiáltották ki július 12-én a Varsó melletti svéd táborban Stanisław (Szaniszló) Leszczyński poznaíi vajdát.²⁰ (Koronázására csak bő egy évvel később, 1705. október 4-én került sor Varsóban.)

A „neo-király” (Szaniszló) kreálása polgárháborúval is bonyolította a svéd garnizonok által kontrollált ország bajait. Hogy 1704–1705-ben nem került a svédek és a svéd-bábkirály kezébe az egész lengyel–litván állam, az a II. Ágostnak nyújtott fokozott orosz katonai támogatásnak volt köszönhető.²¹ 1706-ban viszont már ez sem segített, mert XII. Károly hadseregének nagy részét, több mint 20 ezer katonáját Habsburg I. József császár (ur. 1705–1711) engedélyével Szilézián át

¹⁹ Gebei 2007: 1268–1269.

²⁰ Zwierzykowski 2016: 388–406.

²¹ Traktat narewski 1704.: Oroszország – Rzeczpospolita véd- és dacszövetségének (*foedus defensiva et offensiva*) kiemelt cikkelyei: II. art.: minden háborús akcióban, úgy a támadások, mint a védekezések esetében mindkét uralkodó és országaik együttműködnek. III. art.: egyik fél a másik tudta és beleegyezése nélkül nem tárgyal az ellenséggel, szeparatív békét nem köt. V. art.: a győztes háború után az egész Livónia kikötőivel, erődítményeivel, városaival a királyt, a Rzp.-t illetik, függetlenül attól, hogy a cár hada foglalta el azokat. VI. art.: hadiszerekkel, ágyúkkal, lőporral és egyéb munícióval segíti Oroszország a Rzp.-t a svédek ellen. VII. art.: 1705-től kezdve amíg a háború tart Oroszország évente 200 ezer rubelnyi (ami 2 millió lengyel zlotyot tesz ki) pénzügyi támogatást biztosít szövetségésének, hogy a Rzeczpospolita 21800 lovast (!) és 26000 gyalogost állíthasson csatasorba.

II. Ágost szülőhazájába, Szászországba parancsolta téli szállásra. Főhadiszállását a Lipcse melletti Alt-Ranstädt-i (altranstädti) kastélyban rendezte be szándékosan, mert elődje Gusztáv Adolf is itt tartózkodott a lützeni csata idején. Drezda, Lipcse, Wittenberg stb. svéd megszállásától a nagyravágyó II. Ágost olyannyira kétségbeesett, hogy az alkudozástól is eltekintett, a svéd katonakirály szégyenteljes diktátumát ellenvetés nélkül elfogadta.

Az altranstädti oktrojált békeszerződés (1706. szeptember 24.)²² értelmében II. Ágost tudomásul vette a detronizációját, „Lengyelországhoz–Litvániához kapcsolódó valamennyi jogáról és igényéről” egyszer s mindenkorra lemondott (*alle Rechte un Ansprüche vor jetz und künfftighin abgesagt*), azokat I. Szaniszlóra, a „törvényesen választott és megkoronázott királyra és nagyfejedelemre” ruházta át. A korona és valamennyi koronázási jelvény, a kincstárban lévő értékek, ékszerek és díszek, a királyi archívum és könyvtár Szaniszlót illették. Svédország, „I. Szaniszló neo-király” Rzeczpospolitája és II. Ágost Szászországa közötti ellenséges viszonyt az „örök béke és őszinte barátság” (*Ewiger Friede und aufrichtige Freundschaft*) váltja fel – deklarálták a felek. A már „csak szász elektor” kötelezte magát arra, hogy minden eddigi Svédország-ellenes szövetséget felbont, főképpen „a moszkvai cárral kötött egyezséget” érvényteleníti. A szerződés nemzetközi garanciáját a Német-római Birodalom császára, Anglia királynője és a Németalföldi Egyesült Államok biztosították. Példájuk nyomán Franciaország, Brandenburg-Poroszország, sőt az Oszmán Birodalom is legitimnek ismerte el a Rzeczpospolitában végbement uralkodóváltást.

I. Péter cár számára viszont elfogadhatatlan volt a svédek lengyelországi térnyerése, XII. Károly és I. Szaniszló összefogása, mert a Baltikumban elért részisikerei (pl. Szent-Pétervár megalapítása, a Néva folyó völgyét [Ingermanlandot] ellenőrző svéd erősségek elfoglalása, livóniai Dorpat [Tartu] sikeres megívása stb.) elenyészni látszottak. Ezért a cár a háború folytatása mellett továbbra is kardoskodó, de már a II. Ágost nélküli sandomierzi konföderációt katonailag és pénzügyileg ismételten megerősítette, a bel- és külháború újabb szakasza kezdődött el. Az „utolsó viking király” számára egyértelmű volt, hogy a lengyelországi sikerek csakis Oroszország térdre kényszerítésével stabilizálhatóak. Ezért a fejébe vette, hogy I. Péter cárt is II. Ágosthoz hasonlóan detronizáltatni fogja. Többször hangoztatta, hogy addig nem nyugszik, míg a cárt „ki nem veti országából, s mást nem teszen helibe [helyébe]”.²³

Közismert, hogy XII. Károly keleti hadjárata (1707–1709) tragédiába torkollt Poltavánál,²⁴ az altranstädti szövetségesek menekülni kényszerültek az országból, a Rzeczpospolita jövője I. Péter cár kezében volt. I. Péter cár és II. Erős Ágost

²²Theatrum Europeum 1718: 139–143. (a XXII. cikkelyes dokumentum neten is, utolsó letöltés 2022. aug. 17.) https://books.google.hu/books?id=wytPAAAACAj&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false; Publikálva még: Friedens-Tractat 1706: 175–183. A békeszerződés elemzése, értékelése: Kretzschmar 1962: 161–182.

²³Nedeczky 1708: Litterae Nedeczkianae (n.o.)

²⁴Gebei 2009: 907–932. Hallatlan részletességgel – Tarle 1959.; Полтава 2009.; Englund 1995: (A svéd hadtörténész munkájának orosz fordítását használtam.)

október 9-én Thornban (Toruńban) személyes találkozón tisztázták az elmúlt három év „félreértéseit”. A győztes cár nagyvonalúan megbocsájtott az őt cserbenhagyó Ágostnak, és a sandomierzi konföderátusok egyetértésével Drezdából „hazatérhetett” Varsóba, visszaülhetett elvesztett trónjára.²⁵ Az orosz–lengyel félbeszakított szövetséget újjáélesztették (október 20.), az „északi háború” Poltava utáni szakasza a Baltikumban folytatódott. Oroszország a tengeren is leszámolt a svéd flottával (1714 – hankói [hangói] ütközet), 1721-re totális vereséget mért az 1621 óta baltikumi monopolhelyzetben lévő skandináv nagyhatalomra. „[...] igaz barátságot és szomszédságot fogadó, örök időkre szárazon és vízen érvényes békét” kényszerített ki az ellenségétől.²⁶

Mekkorát változott a világ a két évtizedes háború következtében! Oroszország végérvényesen kiiktatta svéd riválisát a Baltikumból, a balti kikötők és a tengeri kereskedelem orosz kontroll alá került. Livónia jelentősebb részét Oroszország okkupálta, holott az 1704. évi narvai szerződés V. articulusa még a lengyel királyt jelölte meg kedvezményezettként. A Rzeczpospolita alaposan megfizetett királya ingadozásáért, nemcsak Livónia elvesztésével károsodott, hanem tetszik-nem tetszik, el kellett viselnie az orosz befolyás fokozódó jelenlétét a lengyel belpolitikában. Már a háború idején, de az oroszok javára eldőlt stratégiai csaták után, pl. az 1717. évi szejmen megmutatkozott a nemesi demokrácia igazi életképessége. II. Ágost régi-új király hatalmának stabilizálása céljából – erőteljes orosz hatásra – a rendes, hathetes szejm egyetlen nap alatt, február 1-jén befejeződött. Ez volt a „hozzászólások nélküli”, az ún. „néma szejm” (*sejm niemy*), ti. a házelnök senkinek sem adott lehetőséget a felszólalásra. Azért a legfontosabb végzések mégis megszülettek „néma szavazással”: a király nem hagyhatja el az ország területét a jövőben, konföderációk alakítására nem kerülhet sor, a háború folytatódik az orosz szövetségessel.

A kivételesen nyugodt és reményt keltő éveket a II. (Erős) Ágost halála (1733) után kirobbanó trónválság szakította félbe. Az emigrációba kényszerített Stanisław (Szaniszló) Leszczyński²⁷ újra ringbe szállt az „elvesztett lengyel koronájáért”

²⁵ Gierowski 1962: 254–292.

²⁶ A béke szövege: ПСЗ том VI. 1830: 420–431. – 1721. augusztus 30/szeptember 10-én aláírásra került Nystadban (= ma: a finn Uusikaupunki) az a 24 cikkelyes békeszerződés, amelyben Svédország kénytelen volt tudomásul venni az orosz erőfölényt, elismerni a Baltikum területi átrendezését. Oroszországhoz került Livónia Rigával, Esztónia Revellal (= ma: Tallinnal), Narvával, Karélia délkeleti része Kexholmmal (= ma: Priozerszkkal), Viipurival (= ma: Viborggal), a Rzeczpospolita viszont hoppon maradt II. Ágost „hütlensége” miatt. Az 1704. évi narvai orosz–lengyel szerződésben a visszahódított Livónia még a Rzeczpospolitát illette volna!

²⁷ Stanisław (Szaniszló) Leszczyński kiűzve Lengyelországból egy ideig Svédországban, svéd kézen lévő német tartományokban (Stettin, Stralsund), majd Benderben a poltavai vereség után török földre menekült XII. Károly mellett tartózkodott. 1714-ben XII. Károly – mint a bajor Wittelsbach-dinasztia tagja, Zweibrücken hercege – a hercegségét ideiglenesen átengedte Szaniszlónak. Ám XII. Károly halála után, 1719-ben el kellett hagynia a hercegséget, a pfalzi Landauban és az elzászi Wissembourgban élt 1725-ig. Ekkor gyökeres fordulatot vett élete, mert a kisebbik lányát, Maria Karolinát feleségül vette a 15 éves XV. Lajos francia király. A királyi após Chambordban, a királyné Loire-völgyi birtokán

az elhalálozott Wettin király ugyancsak Ágost nevű fiával szemben. Ez a politikai törekvés a nemzetközi viszonyokat alaposan felkavarta. Koalíciók alakultak a saját jelölt trónra juttatása érdekében. Szaniszlóért síkra szállt Franciaország, Spanyolország, Bajorország (katolikus országok), II. Ágost fiát, Ágost szász választófejedelmet Ausztria, Oroszország, Poroszország, Dánia pártfogolta.²⁸ A lengyel társadalom megosztottságát jól illusztrálják az 1733. szeptemberi-októberi események.

1733. szeptember 12-én Teodor Potocki gnieznoi prímásérsek, nyolc püspök és több tucat mágnás (Potockiak, Jabłonowskiak, Szembekek, Poniatowskiak, Załuskiak stb.) támogatásával egy kb. 10 ezres tömeggyűlésen Varsóban királylányá választották az 1709 óta „számkivetett” népszerű királyt, Szaniszlót.²⁹ Mert ő a „hazafias” = Piast-párt győzelmét hozta az „idegen” (a szász II. Ágost) uralkodás után! De az európai koalíciós politika azonnal lereagálta ezt a bejelentett változást. A franciák, spanyolok, bajorok szimpátiáját és ígéreteit bíró Szaniszló ellenében azonnal színre lépett annak a nemzetközi koalíciónak – Ausztria, Oroszország, Poroszország, Dánia – a jelöltje az elhalálozott II. Wettin Ágost fiának, ugyancsak Ágostnak a személyében, aki a franciák lengyelországi befolyását eleve blokkolhatta. A főszerep a koalíciós partnerek egyetértésével Oroszországnak jutott, amely nemcsak erődemonstrációt tartott, hanem erőszakot is bevetett.

Pjotr (Pieter) Lacy, az ír származású orosz tábornok hadtestének védelme alatt kb. 1000 résztvevő, 2 püspök (Jan Aleksander Lipski krakkói, Stanisław Józef Hozjusz poznaíni) és alig 20 szenátor kezdeményezésére (Branickiek, Lubomirskiek, Radziwiłłak, Sanguszkok, Wiśniowieckiek stb.) október 5-én az elhalálozott király fiát, Ágostot választották királynak (III. Ágostként). A kettős királyválasztás megint csak háborúba torkollott, a külső országok beavatkozásaival súlyosbítva. A történeti szakirodalom az 1733–1735. évek háborúját „lengyel örökösödési háborúként” definiálja. Kérdezem: valóban örökösödési háborúról van itt szó? Nincs örökgyógyó, nincs végrendelkező, nincs megnevezett örökös, hiszen az örökítést, öröklést az alkotmány kizárja. *Electio libera regis*, azaz szabad királyválasztás létezett a lengyel-litván államban. Úgy vélem, hogy okkal kijelenthető: az osztrák, a spanyol örökösödési háborúktól eltérő szituációval van dolgunk 1733–1735 között. Pontosan és szakszerűnek „a lengyel trónért folytatott nemzetközi vetélkedés” megjelölést találok az „örökösödési háború” helyett!

Visszatérve az eseményekhez: az orosz katonai jelenléttel megejtett októberi, „második” királyválasztás után Szaniszló sürgősen elhagyta Varsót, Gdańskban

---

rendezkedhetett be. Itt királynak kijáró udvartartást vezethetett a 16. században épült Valois-királyok 440 szobás kastélyában. (XIV. Lajos az 1680-as években versailles-i mintára „modernizáltatta.”) II. Ágost lengyel király halála után Stanisław Leszczyński a francia király veje támogatásával titokban, kereskedőnek álcázva magát, visszatért Lengyelországba, és bekapcsolódott a királyválasztási küzdelmekbe.

²⁸ A katolikus Ausztria magatartása meglepőnek tűnik, de a magyarázat kézenfekvő. Ugyanis szász Ágost felesége nem más, mint I. József császár-magyar király leánya, Habsburg Amália Jozefa. Ide kapcsolódóan is lásd: Staszewski 2005: munkáját.

²⁹ Michalski 1984: 300–349.

talált menedéket, ahová a franciák segítségét várta. 1734. február 22-én a porosz ágyúkkal is megerősített orosz egységek gyűrűbe zárták a várost, a tenger felőli zár a csekély erőt jelentő francia hajók elűzésével vált teljessé június 1-jén. Gdańsk sorsa megpecsételődött. A június 30-i kapituláció előtti napokban Szaniszló újból menekülni kényszerült, ezúttal Königsbergbe (Królewiec, ma: Kalinyingrad). Hiába szerveződött meg Szaniszló védelmére, királlyá választásának elismertetéséért a dzikowi konföderáció 1734. november 5-én, az erőviszonyokon ez már mit sem változtatott. Poroszország, Svédország, de még Franciaország is tudomásul vette pártfogoltjának a kudarcát. Szaniszló, a „kétszeresen megválasztott, egyszer meg is koronázott” lengyel király Königsbergből végérvényesen Franciaországba távozott. Franciaország lett a menedéke, Lotharingia hercegeként a művészeteknek és a tudományoknak szentelte ezután az életét.³⁰

III. Wettin Ágost (ur. 1733–1763), apjához hasonlóan, a német-római császár és az orosz cár jóvoltából kerekedett felül a koronáért indított küzdelemben. 1697-ben I. Lipót császár és I. Péter cár, 1733-ban pedig VI. Károly császár (ur. 1711–1740) és Anna Ivanovna cárnő (ur. 1730–1740) politikai számításból segítették a lengyel koronához a szász választófejedelmet. A császárnak mindennél fontosabb volt a *Pragmatica Sanctio* érvényesíttetése a birodalmon belül és ehhez Szászország, Brandenburg-Poroszország felé gesztust lehetett tenni természetesen a Rzeczpospolita rovására. Oroszország pedig az 1730-as évektől fogva a pravoszlávia harcos képviselőjeként viselkedett a lengyel–litván területeken. Mint *defensor fidei* a protestáns poroszokat is maga mellett tudhatta a türelmetlen katolikusokkal szemben. Ezeket a vallási, ideológiai, mentalitásbeli különbségeket a szomszédállamok erőszakos jelenléte még inkább kiélezte, végeláthatatlan konfliktusok sorozatát termelte ki a lengyel belpolitikában. A „három fekete sas országainak” közös érdekéből fakadóan Wettin III. Ágost harminc éven át viselte a lengyel koronát. Formálisan az ország uralkodója, de ura soha nem volt!³¹ Mindennél beszédesebb adat III. Ágost király bábuszerepére az, hogy a három évtizedes uralkodása idején összehívott valamennyi szejm, éppen 30 szejm eredménytelenül oszlott fel. Mindegyik országgyűlés az alkotmányos jognak minősülő, hírhedt *liberum veto* nak esett áldozatul. A belső anarchiát életre keltő és az azt éltető nemesi demokrácia, „az arany szabadság” (*złota demokracja*) teljesen dezorganizálta az államot, a szomszédos államok vadászterületévé silányította a Rzeczpospolitát.

³⁰ A „keresztény filozófusként” is számontartott exkirály „királyi palotákat” emeltetett Luneville-ben, Chanteheux-ban, Malgrange-ban, Commercyben. Luneville-ben kadétiskolát alapított, amely a lengyel katonatiszti képzést szolgálta. Nancyban az ő támogatásával nyílt meg az első közkönyvtár, 1751-ben itt kezdte meg működését az Akademia Stanisławowska (Académie de Stanislas, Nancy-i Királyi Tudományos Társaság néven). Gyakran vendégeskedett nála Montesquieu, Voltaire, Rousseau. Az ő költségén épült fel Nancyban a Notre-Dame-de-Bon-Secours-templom, ahová temették is (1766). Végző nyugalma nem lehetett, a francia forradalom idején sírját feldúlták. – Életéről pl.: Lech 1969, Cieślak 1994 könyve.

³¹ Staszewski 1996: 249–260.

A belső anarchiában fulladozó Rzeczpospolita politikai klikkjei tudatában voltak annak, hogy a reformok elkerülhetetlenek, ám ezt csakis külső segítséggel vélték realizálhatóak. Például az állam működését megbénító *liberum veto* eltörlését kezdeményező javaslatokat a képviselők házában a zöme a nemesi szabadság elleni merényletnek tekintette. Azt viszont a lengyel–litván politikaformáló csoportok nem ismerték fel idejekorán, hogy a szomszédos nagyhatalmak érdeke éppenhogy a Rzeczpospolita megosztottságának a konzerválására irányult. Az osztrák–porosz ellenségeskedés (1740–1748, 1756–1763) nyugvópontra juttatásának közös színterére a Nemesi Köztársaság lehetett, Oroszország pedig Bécs és Berlin kapcsolatának szabályozó erejévé lépett elő 1763 után, megtetézve történelmi szerepét azzal, hogy a 17. századi lengyel–orosz konfliktusokat egyszer s mindenkorra a maga javára zárhatta le.

Amikor III. Ágost 1763. október 5-én Drezdában elhalálozott, a lengyel alkotmány szerint az interrex, azaz a mindenkori gneznói prímásérsek vette kezébe az állami irányítást. Feladata az új királyválasztás előkészítése, lebonyolítása volt. Władysław Łubieński (1759–1767) prímás a szenátusi ülésen megjelentek egyetértésével a királynéültség állapotát hivatalosan is bejelentette, a királyjelölő regionális tartományi gyűléseket 1764 március végére, a királyjelölő össz(általános) szejmet 1764. május 7-re tűzte ki. Elfogadott, közös társadalmi álláspont volt a királyválasztással kapcsolatosan, hogy csakis „nemzeti-Piast” kerülhet a lengyel trónra a sikertelen és meggyűlölt idegenek helyett. A belpolitika egyik meghatározó tömbje a Czartoryskicsalád túlsúlya miatt elnevezett, ún. „Família” volt.³² Ők az orosz támogatást is élvező rokonukat, Poniatowski, Stanisław Augustot (1732–1798) kívánták a trónra juttatni. Vele szemben az ellentábor, az ún. hetmanpártiak” a tekintélyes, 74 éves Branicki Jan Klemenset, a korona főhetmanját, 1762 óta a krakkói várnagyot, az első szenátort, nem melleleg a spanyol Aranygyapjú lovagját, a francia Szent Lajos-rend, az orosz Szent András-rend és az Alekszandr Nyevszkij-rend kitüntetettjét.

A koronáért indított versenyfutást egyértelműen a külső hatalmak döntötték el. A Czartoryskiak az interregnum kihirdetésekor azonnal II. Katalinhoz fordultak, és a Pétervárnak is megbízható, a cárnőnek is régi kedves ismerősét, Poniatowskit nevezték meg a támogatni érdemes személynek. Természetesen a „Família” tudtával maga Poniatowski is bejelentkezett trónigénylőként II. Katalinnál, és tapintatosan nem a hajdanvolt intim kapcsolatukat pedzegette levelében, hanem Poroszország és Ausztria tétlenségét domborította ki a királyválasztás ügyében. Mindkét fél kimerült a hétéves háborúban, újabb fegyveres konfliktust egyikük sem vállalna³³ – hangsúlyozta a trónaspiráns. II. Katalin 1763. december végi pozitív visszajelzése lényegileg már el is döntötte a koronáért elindult versengést.

³² Família – az alapokat Kazimierz Czartoryski (1674–1741) litván alkancellár, vilnai kastellán vetette meg az 1720-as években. A rokonok csatlakozásával – Fryderyk Michał (1696–1775) litván alkancellár, August Aleksandr (1697–1782) Rusz (Iwówi) vajdája testvérpár, nővéruk, Konstancja Czartoryska (1695–1759) férje, Stanisław Poniatowski (a király apja) – és a Poniatowskiakkal, a Massalskiakkal stb. kiegészülve politikai tömbbé formálódott.

³³ Stanisław August (Szaniszló Ágost) Poniatowski 1755–1758 között folytatott szerelmi viszonyt Katalin nagyhercegnével (Péter orosz trónörökös feleségével), amikor is a fiatal

A történesek fényében kijelenthető, hogy abszolúte elhanyagolható az a körülmény, hogy hány képviselő volt jelen a királyjelölő (1764 májusa), majd a királyválasztó szejmen (1764 szeptembere). Van olyan tudósítás, amely a 136 szenátorból csak 6 szenátor jelenlétéről számol be, de ismert olyan adat is, amely 60 szenátor részvételét említi. Ugyancsak különböző adatokkal rendelkezünk a 300 alsóházi képviselő esetében is. Az egyik hírforrás 191 képviselőről tud, a másik csupán 80-ról.³⁴ A „csonka parlament” (szejm) a hétéves háború után visszamaradt orosz csapatok és az erősítésként litván–lengyel területre masírozott kb. 15 ezer orosz katona erődemonstrációjától megfélemlítve szeptember 7-én királlyá választotta Poniatowski, Stanisław Augustot Szaniszló Ágost néven, királlyá koronázta november 25-én (nem véletlenül Katalin napján), de nem Krakkóban, hanem Varsóban.³⁵

Egy nagyon fontos körülményről még feltétlenül szót kell ejtenünk: Szaniszló Ágost királyságba segítésének az áráról, konkrétan a más vallásúak (*innowiercy*) helyzetének a rendezéséről. A még leendő király az orosz és porosz segítőit biztosította arról, hogy a következő szejmen keresztülviszi a nem katolikusok egyenjogúsítását, az őket ért sérelmeket pedig korrigáltatja. Ezen a ponton találkozott az orosz (pravoszláv) és a porosz (evangélikus) lengyeellenesség, a jog a Rzeczpospolita belügyeibe való beavatkozásra, az orosz, porosz befolyás fokozására, sőt az erőszak alkalmazására is. Szaniszló Ágost király, a katolikus király megoldhatatlan feladatra vállalkozott, hiszen a hatalomra segítőinek óhaját a katolikus klérus, egyház akaratára ellenében kellett végrehajtani. Próbálkozásai egymás után futottak zátonyra, a királycsináló hatalmak türelme pedig 1768-ra elfogyott, fegyverrel kényszerítették ki a számukra kedvező „toleranciátörvényt is”.³⁶

Valójában ez a terjedelmes 1768. évi törvénykönyv³⁷ a Rzeczpospolita „kardinális törvényeit” (24 db) foglalta magába, benne a 3. articulust, amely a „görögkeleti vallás szabadságát” garantálta a Lengyel–Litván Köztársaság területén, illetve a hozzátartozó tartományokban (pl. Kurlandban). Az általánosságban rögzített garantált vallásszabadság gyakorlati realizálásának külön mellékletet szenteltek. A pravoszláv vallás és egyház sérelmeinek kiigazításával a *separatum* 21 §-a, a protestánsok jogsérelmeinek korrekciójával 25 § foglalkozott.³⁸

---

művelt litván főúr Nagy-Britannia orosz nagykövetének, Charles Hanbury Williamsnek személyi titkáráként dolgozott Pétervárott. – Hocov 2004: 136.; Életrajza pl. Zienkowska 2004:

³⁴ A választás és koronázás körülményeiről: Hocov 2004: 154–165.

³⁵ Grodziski 2003: 424–427.

³⁶ Lubomirski 1971:146–152., 161–167. A szakirodalom „Repnyini szejmként” nevezi a szóban forgó országgyűlést Repnyin orosz követ erőszakos cselekedetei, pl. ellenzéki politikusok letartóztatása, Oroszországba való deportálásuk miatt. – Hocov 2004: 609–660. Repnyin már a szejm megnyitásának első napjaiban drasztikus fellépést javasolt Pétervárnak: a siker érdekében le kell tartóztatni a krakkói püspököt és a többi katolikus fanatikus (эпископа краковского [Kajetan Ignacy Sołtyk] и подобных фанатиков забрать под караул): Соловьев 1863: 60.

³⁷ Трактат 1768: 250–256. (ugyanaz bilinquis, oroszul, lengyelül: МК– IX. 247.)

³⁸ Трактат 1768: 257–276. – a vallási sérelmek illusztrálására pl.: a pravoszlávokat hátrányosan érintő 1717., 1733., 1736., 1764., 1766. évi intézkedések eltörlésre kerülnek,

Mi sem természetesebb a lengyel belpolitikában, mint hogy az oktrojált törvényekkel elégedetlenkedők konföderációba tömörültek, ami Adam Stanisław Krasiński podóliai püspök kezdeményezésére Bar mezővárosban alakult meg a „hit és szabadság” (*wiara i wolność*) jelszavával (= bari konföderáció, 1768. február 29.).³⁹

A „másvallásúaknak” tett engedmények a katolikus klérus interpretációjában hazaárulásnak minősültek, s ezen vád alól a király sem menthető fel. Felfogásuk szerint fegyvert kell ragadni a „szabadság” védelmére, a „lengyel szabadság” megrontóival le kell számolni, a nemzet szabadságának eltiprásában érdekelt orosz megszállókat ki kell űzni az országból. A konföderáció fegyveres erejének megszervezését Krasiński püspök testvére, Michał Hieronim és Józef Pulaski irányították. Sikerült a konföderátusoknak megszerezni a franciák támogatását, anyagi segítségét, rajtuk keresztül pedig az Oszmán Birodalom hadüzenetét Oroszország ellen. A lengyel testvérháború – az egyik oldalon Szaniszló Ágost király és az őt segítő orosz csapatok, a másik oldalon a konföderáció vezette nemzeti felkelők – az orosz–török háborúval kombinálódott. A lengyel ügyben már több évtizede ilyen vagy olyan mértékben érdekelt Poroszország és Ausztria az orosz–török háborútól hivatalosan távol tartotta magát, de a Rzeczpospolita agóniájából igyekezett hasznot húzni. Poroszország *sanitaire cordonnal* „védekezett” a távoli és a közeli veszély ellen, hogy megőrizhesse a lengyelektől eddig szerzett előnyeit. Ausztria pedig elérkezettnek látta az időt arra 1769-ben, hogy történelmi okokra hivatkozva visszavegye az 1412 óta lengyel királynál lévő zálogot, a szepességi településeket.⁴⁰ Vagyis a Rzeczpospolita területi megcsonkolása de facto már 1769-ben megkezdődött! Ezt a folyamatot Szaniszló Ágost király Pétervárra küldött, kétségbeesett hangvétellű levelei sem tudták leállítani.⁴¹ II. Katalin császárnő elfogadta II. Frigyes kezdeményezését, és 1772. február 17/28-án Pétervárott megállapodás született a „lengyel helyzet rendezésére”, az orosz, porosz befolyási övezetek megjelölésére

---

a pravoszlávokat többé nem lehet eretnekeknek bélyegezni; rang, hivatali előmenetel tekintetében egyenrangúak a katolikusokkal, feltételek nélkül élhetnek a királyi városokban is; a pravoszláv templomok, temetők, iskolák, kórházak akadálytalanul működhetnek ott, ahol híveik laknak; saját vallási szertartásaik szerint házasodhatnak, keresztelhetnek, temetkezhetnek; a katolikus ünnepek számukra nem kötelezőek stb., stb. A protestánsok vonatkozásában is hasonló kitételeket cikkelyeztek be, konkretizálva főleg a nagy-lengyelországi és a pomerániai, warmiai városok (Thorn/Toruń, Elbing/Elbląg, Stettin/Szczecin, Danzig/Gdańsk, Marienburg/Malbork stb.) eddig „disszidenseknek” mondott lakosaira. Egyéb részletek: Schmitt, Henryk: Dzieje panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego T.2. Lwów 1869. 20–27. Utolsó letöltés: 2022. 08. 25. <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/show-content/publication/edition/6923?id=6923>

³⁹ Lásd Konopczyński monográfiáját, mind a mai napig a téma legteljesebb feldolgozását. Konopczyński, Władysław: Konfederacja barska, T. 1-2. Warszawa, Wydawnictwo Kasy imienia Mianowskiego 1936-1938. (Újabb kiadása: Warszawa, Oficyna Wydawnicza Volumen 1991.)

⁴⁰ A 16 szepességi „város” valójában 12 város + 3 koronaváros (Lubló, Podolin, Gnédza) + Lublówára és tartozéka részekből adódott össze. Vorläufige Ausführung der Rechte 1772. 3–68.; Gebei 2000: 219–222.

⁴¹ Zielińska, 2015: 557–570. (Utolsó letöltés: 2022. 08. 25.) https://zapiskihistoryczne.pl/files/issues/9afbdb8039b00ff5c414530fe0c69f41_ZH_2015_3_Zielińska_N.pdf

és elcsatolására. Az orosz–porosz tárgyalásokkal párhuzamosan Bécsben is lázasan dolgoztak az osztrák–orosz diplomaták, és közös nevezőre jutottak 1772. február 19/március 2-án a lengyelországi „rend és békesség” biztosítása kérdésében: csak területi felosztással lehet a kitűzött célt elérni. Az elvi osztozkodás gyakorlati kivitelezése még öt hónapot vett igénybe, az elvesztett Sziléziáért kárpótlást jelentő területi nyereség 1772. július 25/augusztus 5-én Pétervárott aláírt konvencióval véglegesült. Oroszország és Ausztria ünnepélyesen deklarálta az egész Európának, hogy az általános békét veszélyeztető lengyel beháborúkat a területi osztozkodással örökre kiküszöbölték, a Rzeczpospolitával szomszédos három ország garanciát vállal a jövőbeni tartós békéért.⁴²

Innen már egyenes út vezetett a Rzeczpospolita második (1793) és harmadik felosztása (1795) felé,⁴³ majd – az 1807. és az 1815. évi újabb határkiigazítások után – csak 1918-ban támadhatott fel halottaiból a II. Rzeczpospolita (1918–1945).

FORRÁSOK

Akta unji Polski z Litwą 1932: 1385–1791. Źródła historyczne (Wyd.: Kutrzeba, Stanisław – Semkowicz, Władysław) Kraków, 1932. <http://www.law.uj.edu.pl/~khpp/fontesu/1569.htm> – utolsó letöltés: 2022. augusztus 3.

Artykuły henrykowskie 1946: (Opracował: Z. Kaczmarczyk) Poznań, Księgarnia Akademicka.

Friedens–Tractat 1706 so zwischen dem König von Schweden und dem König von Pohlen und Churfürsten von Sachsen den 14/24. September 1706 geschlossen worden. In: Bearbeitet von J. Kalisch – J. Gierowski (eds.) 1962: Um die polnische Krone. Sachsen und Polen während des Nordischen Krieges 1700–1721.). Berlin.

Мартенс, Ф. Ф. 1875: Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. т. 2. Трактаты с Австриею 1772–1808 СПб, 1875. 24–29., 31–33.

Nedeczky Sándornak 1708, II. Rákóczi Ferenc orosz rezidensének a leveléből: MTA Könyvtárának Kézirattára, Ms. 4958. fasc. 2/1. Litterae Nedeczkianae (n.o.)

ПСЗ т. VI., 1830: Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. Том VI. (1720–1722) СПб. 420–431.

Theatrum Europeum 1718: vom 1704ten Jahr, biß Ausgangs 1706ten. Franckfurth am Mayn, 1718. (az 1706. év újrászámozással) 139–143. https://books.google.hu/books?id=wytPAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_

⁴² Мартенс, 1875: 24–29.; A pétervári diplomáciai aktus a német–római császár, II. József megerősítő okmányával vált teljessé 1772. augusztus 22/szept. 3-án – Мартенс, 1875. 31–33.; Исламов, 1999: 124–145.

⁴³ Lásd az alábbi monográfiákat gazdag bibliográfiai mutatókkal: Cegielski–Kądziela, 1990.; Стегний, 2002.; Müller, 1984. stb. és Soós, 2009: 119–139. tanulmányát. Historiográfiai érdekességgént egy háromkötetes feldolgozás: Kraszewski, 1903. (Reprintje: Warszawa, Napoleon V., 2018.)

- summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false – interneten is, utolsó letöltés: 2022. augusztus 17.
- Traktat narewski, 1704. augusztus 30. – https://pl.wikisource.org/wiki/Traktat_narewski – utolsó letöltés: 2022. augusztus 17.
- Трактат, 1768: Трактат вечный между Всероссийскою Империею и Речью Посполитою Польскою. Учинено в Варшаве 13/24 февраля 1768 г. – Российская государственная библиотека (РГБ), Музей книги (МК) – Отдел редких книг, МК–Сен–2, 68 т. 250–256. (ugyanaz bilinquisen, oroszul, lengyelül: МК– IX. 247.)
- Трактат, 1768. 257–276.
- Volumina Legum I., 1732. Leges, statua, constitutiones et privilegia Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae. [...] – Prawa, konstytucye y przywileie Królestwa Polskiego, Wielkiego Xięstwa Litewskiego ...ab Anno 1347 ad Annum 1547. Volumen primum. Warszawa: Collegium Scholarum Piarum, 1732. 299.
- Volumina Legum II., 1733. Leges, statua, constitutiones et privilegia Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae. [...] – Prawa, konstytucye y przywileie Królestwa Polskiego, Wielkiego Xięstwa Litewskiego ...ab Anno 1550 ad Annum 1609. Volumen secundum. Warszawa: Collegium Scholarum Piarum, 1733. 897–901.
- Vorläufige Ausführung der Rechte, 1772: Vorläufige Ausführung der Rechte des Königreichs Hungarn auf Klein oder Roth Reussen und Podolien, und des Königreichs Böhheim auf Herzogthümer Auschwitz und Zator. Wien, 1772. 3–68.;
- Wiek XVI–XVIII, 1997: Wiek XVI–XVIII w źródłach. Wybór tekstów źródłowych ... (Opracowali: M. Sobańska-Bondaruk – St. B. Lenard) Warszawa, Wyd. Naukowe PWN. 108–110.; https://kielakowie.pl/mediawiki/index.php?title=33_-_Polska_za_pierwszych_kr%C3%B3l%C3%B3w_elekcyjnych#Artyku.C5.82y_henrycja.C5.84skie – interneten is, utolsó letöltés: 2022. augusztus 17.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Cegielski, Tadeusz – Kądziela, Łukasz (eds.) 1990 : Rozbiory Polski 1772-1793-1795. Warszawa.
- Cieślak, Edmund 1994: Stanisław Leszczyński. Wrocław.
- Dankowski, Michał Zbigniew 2019: Liberum veto. Chłuba czy przekleństwo? Zrywanie sejmów w ocenach społeczeństwa drugiej połowy XVII wieku. (Monografie Jagiellońskie). Toruń. <https://jiw.edu.pl/wp-content/uploads/2019/09/Liberum-Veto-digi.pdf> – utolsó letöltés: 2022. augusztus 17.
- Davies, Norman 2006: Lengyelország története. Budapest. 262–300.
- Ekes, Janusz 1987: Złota demokracja. Warszawa, Instytut Wydawniczy PAX, 1987. (újabb kiadása 2010-ben)
- Englund, Peter 1995: Poltava. Berattelsen om en armés undergång. Stockholm. 1989. = (orosz fordítása – Энглунд, Петер: Полтава: Рассказ о гибели одной армии. Москва, Новое книжное обозрение, 1995.)

- Galik, Piotr 2007: Sarmacki Katyń. Bitwa i rzeź na uroczysku Batoń w 1652 roku. In: *Gazeta Rycerska* <http://portalwiedzy.onet.pl/4869%2C6169%2C1434168%2C3%2Cczasopisma.html> – utolsó letöltés: 2022. augusztus 8.
- Gebei Sándor 2000: Halics–Lodoméria Királyság, a Habsburgok 18. századi újszerzeménye. In: Gebei Sándor (szerk.): *Hagyomány és történelem. Ünnepi kötet Für Lajos 70. születésnapjára*. Eger. 219–222.
- Gebei Sándor 2007: Az 1707. évi lengyel és magyar detronizáció politikai háttere. In: *Hadtörténelmi Közlemények* (120. évf.) 2007/№ 4. 1268–1269.
- Gebei Sándor 2009: 1709. június 27. (július 8.) – Poltava In: *Hadtörténelmi Közlemények* (122. évf.) 2009/№ 4. 907–932.
- Gierowski, Józef 1962: Personal- oder Realunion? Zur Geschichte der polnisch-sächsischen Beziehungen nach Poltawa. In: *Um die polnische Krone*. 254–292.
- Grodziski, Stanisław 2003: Polska w czasach przelomu (1764–1815). In: *Wielka historia Polski*. Tom 3. (Komitet redakcyjny: St. Grodziski et al.) Kraków. 424–427.
- Grześkowiak-Krwawicz, Anna 2004: Veto-wolność-władza w polskiej myśli politycznej wieku XVIII. In: *Kwartalnik Historyczny* 2004/№ 3. 141–159.;
- Hüppe, Siegfried 1894: A lengyel alkotmány története. (Németből fordította: Szathmáry György) Budapest. 124. (az interneten is elérhető: <https://mek.oszk.hu/10400/10403/pdf/lengyelalkotmany1.pdf>; <https://mek.oszk.hu/10400/10403/pdf/lengyelalkotmany2.pdf> – utolsó letöltés: 2022. augusztus 10.
- Исламов Т. М. 1999: Заговор против Польши. О роли русско-прусско-австрийского альянса 1772-1773 гг. в разделе Польского государства. In: *Польша и Европа в XVIII веке. Международные и внутренние факторы разделов Речи Посполитой*. Отв. ред. Б. В. Носов Москва, Ин-т славяноведения РАН. 124–145.
- Kempa, Tomasz 2019: The Attitude of Ruthenian Magnates and Nobles toward the Union of Lublin (1569) and the Problem of the Autonomy of Ukrainian Lands within the Polish-Lithuanian Commonwealth, – In: *Zapiski Historyczne* 2019/№ 4. 41–72.
- Konopczyński, Władysław 1918: *Liberum veto: studium porównawczo-historyczne*. Kraków, Składy główne: A. S. Krzyżanowski (Kraków) – E. Wende (Warszawa). 272. 1. lábjegyzet.
- Konopczyński, Władysław 1936–1938: *Konfederacja barska*, T. 1-2. Warszawa, Wydawnictwo Kasy imienia Mianowskiego, 1936-1938. (Újabb kiadása: Warszawa, Oficyna Wydawnicza Volumen, 1991.)
- Kretschmar, Hellmut 1962: Der Friedensschluß von Altranstädt 1706. In: *Um die polnische Krone*. 161–182.
- Kraszewski, Józef Ignacy (1812-1887) 1903: *Polska w czasie trzech rozbiorów, 1772-1799*. Tom 1. 1772-1787. Poznań, 1873., Tom 2. 1788-1791. Warszawa, 1902., Tom 3. 1791-1799. Warszawa. (Reprintje: Warszawa, Napoleon V., 2018.)
- Kucharski, Tomasz 2021: *Sejmy elekcyjne w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1632-1733*. Warszawa.
- Lech, Marian 1969: *Stanisław Leszczyński*. Warszawa.

- Lubomirski, Stanisław 1971: Pod władzą księcia Repnina. Ułamki pamiętników i dzienników historycznych (1764–1768) (Opracował: Łojek, Jerzy): Warszawa. 146–152., 161–167.
- Michalski, Jerzy 1988: A szejm hanyatlása és újjászületése a 18. században. In: Századok (122. évf.) 1988/№ 5-6.
- Michalski, Jerzy 1984: Sejm w czasach saskich. In: Historia sejmu polskiego. Tom 1. (Red.: J. Michalski) Warszawa, 1984. 300–349.
- Müller, Michael G. 1984: Die Teilungen Polens 1772, 1793, 1795. München.
- Napierała, Piotr 2006: „Die polnisch-sächsische Union (1697-1763) - Polens letzte Hoffnung - Sachsens Traum von der Macht”. In: Polen und Deutschland. Zusammenleben und -wirken (Hrsg. von Ziółek, Magdalena – Tomaszewska, Magdalena) Poznań. 60–66.
- Носов Б. В. 2004: Установление российского господства в Речи Посполитой. 1756—1768 гг. Москва. 136.
- Olszewski, Henryk 1988: Über die Träger der Souveränität in Polen in der Ära der Wasa-Könige 1587–1668. In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 1988/№ 4. 495–503.
- Полтава 2009: К 300-летию Полтавского сражения. Сб. статей (Агеева О. Г. и др.) Москва. 2009.
- Ring Éva 2001: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” A nemesi köztársaság válságának anatómiája. Budapest.
- Schmitt, Henryk 1869: Dzieje panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego T.2. Lwów. 20–27. <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/show-content/publication/edition/6923?id=6923> – utolsó letöltés: 2022. augusztus 25.
- Soós István 2009: A lengyel anarchia, Lengyelország felosztásai (1772, 1793, 1795). In: Poór János (szerk.): A kora újkor története. Budapest. 119–139.
- Staszewski, Jacek 1996: August III. Kurfürst von Sachsen und König von Polen: eine Biographie. Berlin.
- Staszewski, Jacek 1997: Wettinowie. Olsztyn, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 2005.
- Stolicki, Jarosław 1997: Prolongowanie sejmów w drugiej połowie XVII wieku. In: Czasopismo Prawno-Historyczne 1997/№ 1–2. 260.
- Świdarska-Włodarczyk, Urszula 2017: Homo nobilis. Wzorzec szlachcica w Rzeczypospolitej XVI i XVII wieku, Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa. 2017.
- Соловьев С.М. 1863: История падения Польши. Москва, Типография Грачева. 60.
- Стегний, П. Вл. 2002: Разделы Речи Посполитой и дипломатия Екатерины II. 1772, 1793, 1795. Москва.
- Тарле Е.В. 1959: Северная война и шведское нашествие на Россию. In: Тарле: Сочинения. Том 10. Москва. 1959.
- Wójcik, Zbigniew 1988: Lengyelország nemzetközi helyzete a 17. században. In: Századok (122. évf.) 1988/№ 5-6.

- Zakrzewski, Andrzej 2019: Between the Union of Lublin and the Mutual Pledge of the Two Nations: From the Union of Two States to the Commonwealth of Three Province In: *Zapiski Historyczne* 2019/№ 4. 5–40.
- Zielińska, Zofia 2015: Polskie tłumaczenia korespondencji Stanisława Augusta z Katarzyną II i Nikitą Paninem z lat 1769–1772. In: *Zapiski Historyczne* (Tom LXXX) 2015/№ 3. 557–570. https://zapiskihistoryczne.pl/files/issues/9afb8039b00ff5c414530fe0c69f41_ZH_2015_3_Zielinska_N.pdf – utolsó letöltés: 2022. augusztus 17.
- Zienkowska, Krystyna 2004: *Stanisław August Poniatowski* (Wyd. 2.). Wrocław.
- Zwierzykowski, Michał 2016: Elekcja Stanisława Leszczyńskiego w roku 1704 – wynik przypadku czy efekt działań politycznych? In: *Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI–XVIII wieku*. (Pod red.: M. Markiewiczą, D. Rolnika, F. Wolańskiego) Katowice. 388–406.